

Jože
Munda

Ob novi izdaji Cankarjevih pisem

V široko zasnovano zbirko »Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev« je od vsega začetka vključena tudi objava pisateljevih pisem kot njen sestavni del. Tako je bilo tudi pri Cankarju, le da so pri njem pisma bolj opazna, saj obsegajo kar štiri cele knjige in precej pete. Cankarjevih pisem je namreč nenavadno veliko: v izvirniku ali vsaj v prepisu jih sedaj poznamo blizu tisoč petsto, poslana so bila nekaj nad sto prejemnikom. Nastala so v petindvajsetih letih, od leta 1893 do leta 1918. Toliški korespondenčni beri pri nas zlepa ne najdemo primere. Kaže, da Cankarju dopisovanje ni povzročalo posebnih težav. Tudi dolga pisma so mu stekla iz peresa gladko, misli so jasne, logično prepletene, pisava je tekoča, skoraj brez popravkov, kakor da bi vse nastajalo po predlogi. Le izjemoma se mu je zgodilo, da je pisanje pretrgal in nadaljeval pozneje ali da se mu je miselni tok zatikal.

Osnovni vzrok za tako pogoste pisemske stike je seveda v dejstvu, da je Cankar živel drugod kakor njegovi sogovorniki. Tako se je do konca leta 1909, ko se je za stalno naselil v Ljubljani, z založniki in uredniki pogovarjal večinoma pismeno. Ponujal jim je svoje spise v objavo, obljubljal nove rokopise, sporočal, kako daleč je s tem ali onim načrtom, kaj snuje, se zanimal za natis ali uprizoritev. V to skupino sodita dve petini pisem, večinoma poslanih pred koncem leta 1909. Najbolj pogosti prejemniki so bili založnik Schwentner (284 dopisov), urednik »Ljubljanskega zvona« Zbašnik (71 dopisov), predsednik Slovenske matice Levec (48 dopisov) in založnik Bamberg (41 dopisov). Za literarnega raziskovalca so pisma urednikom in založnikom najbolj dragocena, ker odpirajo pogled v pisateljevo delavnico. Za mnoge Cankarjeve večje tekste samo iz korespondence lahko rekonstruiramo celotno genezo od prvih zametkov, skozi pisanje, preoblikovanje in zastoje, odpošiljanja rokopisa vse do natisa in izida. Od leta 1910 dalje, ko se je pisatelj dogovarjal za objavo skoraj izključno osebno, korespondenčni viri močno usahnejo in možnosti za podrobno genezo zadnjih Cankarjevih del so minimalne. Zelo malo pa najdemo v teh pismih razlag, osvetlitev idejnih ozadij, še manj kritičnih pripomb. Naravno je, da je urednikom in založnikom svoje delo hvalil in priporočal, a ne le spise, ki jim jih je pošiljal, temveč tudi stvari, ki jih je komaj začel pisati ali jih je šele snoval in morda niti ne ustvaril. Objavo si je skušal zagotoviti vnaprej tako, da je izvrtal predujem. Vsega obljubljenega in honoriranega ni napisal, ker se mu nekatere zamisli nikakor

niso hotele do kraja izoblikovati. Prišel je v škripce dolgov, iz katerih se je reševal z novimi deli ali novimi obljubami. Cankar je znal biti v prepričevanju nenavadno iznajdljiv in vztrajen, moramo pa tudi ugotoviti, da so bili uredniki in založniki do njega razumevajoči in potrpežljivi. Vendar je do opominov in terjatev rokopisov prihajalo in hkrati do opozoril na dolg. Za Cankarja je značilno, da je tudi v teh sitnih zadevah ohranil osebni in pisateljski ponos, celo več, terjalcem je dal čutiti, da stoji nad njimi. V tem pogledu so nekateri njegovi odgovori naravnost klasični (na primer Schwentnerju 4. septembra 1900, Vidicu 2. oktobra 1900).

Naslednja zajetna skupina so pisma, ki jih je poslal prijateljem in znancem; med njimi je mnogo razglednic s kratkimi pozdravi ali voščili. Vidnejši korespondent je bil Lojz Kraigher (53 pisem). Tudi prijateljem je Cankar poročal o svojem delu, vendar manj izčrpno, a bolj kritično. Najbolj zanimiva so pisma, v katerih govori o sebi, o svojem življenju, o umetnosti. Ni jih mnogo. Izjave v njih so zgoščene, rezultat dolgih razmišljanj in izkušenj. Ker so največkrat nastala v polemičnem zagovoru, so formulirana udarno in delujejo prepričljivo (npr. Govekarju, Tumi). Za študij Cankarjevega idejnega in umetniškega sveta ostaja pač njegovo delo samo, pisma so lahko samo v pomoč. Ljubezenska pisma so v tem pogledu še skromnejša, zelo bogata pa kot življenjepismo gradivo. Vendar moramo bolj kot drugod upoštevati pisateljevo starost in komu jih je pisal. V glavnem so naslovljena trem: Anici Lušin (44 pisem), Štefki Löffler (225 dopisov) in Mileni Rohrmann (52 dopisov). Pisma Lušinovi so obsežna, polna liričnega čustvovanja, deloma prava literatura. Löfflerjevi je pisal preprosto, izogibal se je globljim čustvom, bodisi da bi jih ne dojemala, bodisi da zanje ni bilo več vzroka. Rohrmannovi je govoril umirjeno, resno, razumsko.

Z večino svojih sorodnikov Cankar ni imel živih pismenih stikov, izjema sta brat Karlo (100 pisem) in bratranec Izidor (29 pisem), s katerim pa je bil od leta 1910 v stalnih osebnih zvezah. Ta dva sta bila edina, ki sta ga kot pisatelja mogla razumeti, bila tudi med tistimi redkimi Cankarji, ki so se gmotno osamosvojili in utrdili. Drugi so obstali na začetni izobrazbi in živeli v stalnih življenjskih stiskah. Od sestra je bilo veliko duhovnega bogastva, a tudi osebne tragike le v Karolini, a se z Ivanom nista posebno zbližala kot tudi ne z drugimi sestrami in brati, niti ne z očetom; krivda je bržkone na pisateljevi strani.

Gotovo je Cankar odposlal več pisem, kot jih poznamo. Iz dopisov, ki jih je prejel, je razvidno, da je imel še nekaj drugih pisemskih zvez, kot jih kaže sedanja izdaja. Možno bi bilo sestaviti seznam pogrešanih pisem, ki jih izpričujejo dopisi Cankarju, Cankarjeva pisma in nekateri spomini. Pregled ne bi bil obsežen. Vendar bi mogel povedati o vsebini kaj malo uporabnega, o času pa dati zelo približne podatke. Ni mogoče oceniti, koliko Cankarjevih pisem doslej ni prišlo v evidenco, na vsak način manj, kot se jih je ohranilo. Za nekatera trdno vemo, da jih ni več. Vladimiru Levstiku, na primer, je poslal okoli dvanajst pisem; propadla so med okupacijo. Franja Opeka je dobila od Cankarja »lepo število« pisem; razen dveh je vsa sežgala. Pisma Bežku so propadla med prvo vojno ob bombardiranju Gorice. Mici Pfeifer je pisma sežgala in shranila samo razglednice. Za neka druga pisma spet upamo, da so kje založena ali prikrita (Kalanu, Smrekarju). Dejstvo, da še vedno pride na dan kak dopis ali celo spis, zagotavlja, da zbiranje Cankarjevih pisem ni končano in da nikoli ne bo.

Ob tem je zanimivo, kako je mogoče, da se je vseeno toliko ohranilo. Pri poslovnih korespondentih je razumljivo, da so si spravili Cankarjeva pisma kot dokumentacijo, pri drugih pa moramo upoštevati čas, v katerem je pomenilo dopisovanje mnogo več kot dandanes. Prejeti pismo od pisatelja, čeprav samo pozdrave, je bilo za marsikoga znamenje posebne pozornosti, celo priznanja in je to dragocenost skrbno branil. S čustvenim motivom je treba računati pri osebnih prijateljih in sorodnikih.

V javnost so začela prihajati Cankarjeva pisma zelo zgodaj, dobro leto po njegovi smrti. Objave so se vrstile iz leta v leto v raznih časopisih, opremljene s komentarji ali vsaj uvodi. Marsikateri natis je gotovo spodbudilo izhajanje »Zbranih spisov«. Urednik Izidor Cankar pisem sicer ni vključil v izdajo, potreboval pa jih je za svoj komentar in v njem priobčil nekaj manjših ali večjih odlomkov. Ob tridesetletnici pisateljeve smrti je oskrbel samostojno objavo »Pisma Ivana Cankarja« v treh knjigah. Opremil jo je z opombami, večkrat obogatenimi z lastnimi spomini in spomini pisateljevega brata Karla, kar je posebna draž te izdaje. Nato je postalo iskanje Cankarjevih pisem še bolj živo, a objavljanje bolj zahtevno. Sledili so natisi novih pisem s poglobljenimi razlagami. Večjih ali manjših objav Cankarjevih pisem je bilo z »Zbranim delom« vred do zdaj 58.

Izvirniki pisem so prihajali v javna hranilišča nekaj pozneje. Prve pridobitve najdemo v današnji Narodni in univerzitetni knjižnici res že pred drugo vojno, a so redke. Pravi plaz je bil v letih 1947 in 1948, ko se je pripravljala natis »Pisem Ivana Cankarja«. Takrat je knjižnica dobila največ svojih Cankarian, med njimi mnogo pisem od raznih hranilcev, največ od Karla in Izidorja Cankarja. Naslednja leta je bila bera kajpak manjša, a dotok ni nikdar čisto prenehal. Skoraj ni leta, ko bi ta knjižnica ne dobila kaj Cankarjevega, če že izvirnika ne, vsaj kopijo. Razni zasebniki ji volijo, darujejo ali odstopajo za odškodnino posamezne rokopise ali večje literarne zapuščine, v katerih se potem najde kaj Cankarjevega. Tako je Narodna in univerzitetna knjižnica naša najbolj bogata zakladnica rokopisov tudi za Cankarja. Druga javna hranilišča imajo le po kakšen Cankarjev dopis, vsa skupaj 70, med njimi največ Slovanska knjižnica v Ljubljani (43 pisem Levcu). Pri zasebnikih je zdaj v evidenci nad 120 Cankarjevih pisem. Velja pripomniti, da rokopisi v zasebni lasti slej ko prej najdejo pot v javno hranilišče.

Manj bogat je pregled pisem, ki jih je Cankar prejel. Ohranjenih je okoli 680 dopisov, ki jih je poslalo nekaj nad dvesto ljudi. Pojavijo se skoraj vsa imena, ki jih poznamo kot prejemnike Cankarjevih pisem, in nad polovico novih. Šestnajst dopisnikov ni bilo mogoče identificirati, podpisali so se samo z imenom ali še to ne. Največ ohranjenih pisem so pisali Štefka Löffler (32), Kraigher (27), Schwentner (26), Smrekar (26), Fran Erjavec (21), Etbín Kristan (20) in Milena Rohrmann (20). Jasno da to, kar imamo, ni niti polovica tistega, kar je Cankar v resnici prejel. O tem se prepričamo že ob prebiranju Cankarjevih pisem. Mnogo je odgovorov, za katera ne poznamo vprašanj. Cankar pisem pač ni čuval tako skrbno kot drugi njegova. Prvi in glavni zbiratelj dopisov Cankarju (in Cankarjevih rokopisov še posebej) je bil njegov brat Karlo. Že jeseni 1898, ko je Ivan odhajal na Dunaj, je od njega »kupil« za tobak pisma, ki so se mu nabrala. Ne vemo pobliže, kaj je vse bilo, bržkone vsa danes znana pisma Cankarju iz leta 1896 in prej

in nekaj tujih rokopisov (na primer Kettejeve pesmi). Po bratovi smrti si je Karlo prizadeval, da bi zbral čimveč njegove literarne zapuščine in je v ta namen vložil veliko truda in tudi denarja, ker mu nekaterih stvari lastniki niso hoteli odstopiti brez odškodnine. Pridobil si je zapuščino, ki je ostala na Rožniku (nekaj rokopisov, veliko korespondence), manjše skupine ali posamezne rokopise je našel drugod. Zbrano je potem dal na uporabo Izidorju Cankarju za »Zbrane spise« in »Pisma«. Ko sta bili obe izdaji končani, sta gradivo izročila Narodni in univerzitetni knjižnici. Izidor je zadržal le devet pisem sorodnikov Cankarju. Pozneje jih je z drugo njegovo zapuščino prevzel Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Cankarjeva pisma so za natis pripravljena kot dokument, se pravi, da so prepisana kar se da zvesto rokopisu, brez jezikovnih posegov. Gotovo je, da še tako natančen prepis ne more predstaviti pisanja v njegovi izvirni podobi. Ni mogoče enakovredno prenesti kaligrafskih posebnosti, večje ali manjše pisave izvirnika, s katero je pisec lahko dal delu pisanja večji ali manjši poudarek. Na avtorjeve okraske, risbe, izrisane črke je možno samo opozoriti in nič več. Pri Cankarju večkrat naletimo na drobne skice cvetov (med besedilom, ob podpisu, pod njim ali nad njim). Take in podobne finese so lahko zanimive za nadroben študij Cankarjevega pisanja, čeprav ne tako pomembne, kot so na primer njegove risbe v rokopisu dram »Jakob Ruda« ali »Za narodov blagor«. Tako imenovani faksimili ali faksimilirani natisi, ki jih omogoča današnja reprografska tehnika, edini morejo ohraniti besedilo v njegovi prvotni podobi, hkrati tudi predstaviti prvotno kvaliteto in barvo papirja, dopisnice, razglednice, ovitka. Cankar je na primer v času volitev leta 1907 uporabljal rdeč pisemski papir. Faksimiliranje je žal dolgotrajen in drag postopek, rezultat pa za uporabo teže pregleden in zamuden. Vrh tega je le nekaj deset Cankarjevih dopisov takih, ki ob prepisu utrpijo nekatere poenostavitve, vendar za vsebino nebitvene. Važnejše reči (podčrtana mesta, popravki, vrinki) pa so dovolj jasno označene v opombah.

Točen prepis je samo ena od nalog, ki jo je treba izpolniti ob objavi korespondence. Druga, nič manj važna dolžnost je povedati, kdaj, katerega dne je dopis nastal. Pisma je Cankar večinoma datiral. Datum je pristavljaj najraje na koncu, levo od podpisa, ko je s pisanjem končal. Na dopisnicah in razglednicah pa njegovega datuma po navadi ni. Vendar moramo tudi od Cankarja zapisani datum obravnavati kritično in ga preveriti. Lahko se je zmotil v dnevu ali v mesecu ali celo v letu. Analiza vsebine pisma, soočenje z dopisi istega časa in odgovori korespondentov povedo, koliko je Cankarjev datum točen (leto, mesec, približno tudi dan). Krajša in bolj zanesljiva je primerjava Cankarjevega datuma z datumom na poštnem žigu, kadar je pri pismu seveda ohranjen ovitek in na njem čitljiv žig. Datum na poštnem žigu ne pove, kdaj je bilo pismo napisano, temveč, kdaj je bilo oddano (žig sprejemne pošte) ali kdaj je prišlo na naslovno pošto (žig oddajne pošte); razlika med datumi ene in druge pošte je bila navadno en dan, ker ni šlo za velike razdalje. Cankarjev in poštni datum se večkrat ne ujemata, zlasti takrat ne, kadar je pismo nastalo zvečer in bilo oddano naslednji dan. Gre za razliko enega dne. Zgodilo se je pa, da Cankar pisma ni oddal ob prvi priložnosti in potem najdemo v datumih večdnevne razlike; na te primere je v opombah posebej opozorjeno. Zamotani postopek, o katerem govorim, je bil opravljen pri vsakem datiranem pismu, a je razviden samo takrat, ko je dal kakšen rezultat. Na splošno lahko rečemo, da se je Cankar pri datiranju motil malo

in je v tej stvari dokaj zanesljiv. Če je bilo mogoče dognati njegovo pomoto, je popravljena in pismo uvrščeno na mesto, ki mu po kronologiji pripada.

Večja, včasih tudi nerešljiva težava so nedatirani dopisi: nekatera pisma, mnoge dopisnice in razglednice. Glavni vir za datiranje so datumi v poštinih žigih, se pravi datumi oddaje dopisa in ne nastanka. Žal žigi niso vselej odtisnjeni dovolj čitljivo ali so čisto nejasni ali jih sploh ni, če je znamka odtrgana ali če je ovitek pisma izgubljen. Slabo opravljen poštarški posel, filatelistična strast ali prepričanje, da je ovitek nevažen del pisma, povzročajo veliko zamudnega primerjanja, sklepanja, ugibanja. (Mimogrede: v dveh primerih se je dalo ugotoviti, da je ovitek dodan k napačnemu pismu.) Včasih pomaga samo Cankarjevo sporočilo, če namreč vsebuje dejstva, iz katerih se da dovolj zanesljivo izluščiti točen dan nastanka ali približni, okvirni dnevi. Posledica so datiranja: med tem in tem dnevom ali okoli tega dneva. Zgodi se, da je mogoče čas določiti ob primerjavi razglednic z enakimi ali podobnim motivom, ob podrobnem pregledovanju Cankarjevega življenja, ob dejstvu, da je ista družba pisala še komu (tam pa je dopis datiran), ob spreminjanju prejemnikovih naslovov (stanovanj) in tako naprej. Če pa nikakor ni šlo, se je bilo treba zadovoljiti z domnevno letnico. Teh skrajnih primerov je ostalo malo in vsebinsko so manj pomembni, saj vsebujejo zgolj stereotipna besedila (pozdravi, voščila). Domnevna datiranja niso in ne morejo biti dokončna. Že v zadnjih šestih letih, ki so minila od izida prve knjige »Zbranega dela« s Cankarjevimi pismi do danes, je prišlo do nekaterih drugačnih ugotovitev ali domnev. Nanje opozarja zadnja, trideseta knjiga med popravki.

Glede razporeditve pisem sta se v praksi uveljavila dva principa: kronološka ureditev in ureditev po prejemnikih (z različicama po abecedi prejemnikov ali po časovnem zaporedju prejemnikov). Možna, a zelo redka je še razporeditev po vsebinskem vidiku (tematski sklopi pisem), ki pa pride v poštev le pri izbranih pismih in še bolj pri odlomkih iz pisem. Sprva je bilo mikavno, da bi bili Cankarjevi dopisi objavljeni v strogem časovnem vrstnem redu, točno tako, kot so nastajali. Blizu skupaj bi bila pisma, napisana v istih dneh, prepletala bi se in se dopolnjevala. Hkrati bi tako urejeni dopisi bili vsaj za nekatera leta trdno biografsko ogradje. Vendar ima tudi ureditev po prejemnikih dobre, nikakor ne postranske lastnosti. Predvsem gre za odnos med dvema korespondentoma, ki ga je možno najbolj nazorno podati tako, da se njuno dopisovanje preplete: vzporedno s Cankarjevimi pismi tečejo v opombah prejemnikova pisma. Prednost take predstavitve je očitna. Na dlani je pisemski dialog dveh oseb, tematika njunih pogovorov, nesporazumi, pojasnjevanja, zaostritve, zboganja itd. Sama od sebe odpadejo številna pojasnila in sklicevanja, ki bi bila sicer nujna. Tudi kadar niso ohranjeni vsi dopisi z obeh strani in je pogovor pretrgan, lahko v mnogih primerih vsaj zaslutimo, če že ne zanesljivo rekonstruiramo, kaj je vsebovalo sporočilo, ki ga nimamo. Poleg tega je urejena po prejemnikih tudi večina pisem, ki so doslej izšla v sklopu »Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev«, in tudi »Pisma Ivana Cankarja«.

Po takem tehtanju je bila končno izbrana za Cankarjeva pisma ureditev po prejemnikih, ti pa so razvrščeni časovno glede na to, kdaj je kdo prejel prvo ohranjeno pismo. Na koncu, v zadnji knjigi je dan kronološki pregled čez vsa objavljena Cankarjeva pisma. Dopisi prejemnikov so uvrščeni v opombe kot dopolnilo k Cankarjevemu besedilu. Večinoma so natisnjeni v

celoti. Izjema so pisma klasikov, ki so vključeni v »Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev« (Aškerc, Kette, Kraigher, Murn, Župančič) in so njihovi dopisi že ali še bodo natisnjeni v njihovem »Zbranem delu«. Ta pisma so pri Cankarju podana le v povzetku, dobesedno so citirana mesta, ki so v zvezi s Cankarjem važna, opozorjeno pa je seveda, kje je izšlo celotno pismo. Ob strani pa je ostala velika skupina dopisov mnogih ljudi, katerim Cankar ali ni pisal ali njegovi dopisi niso ohranjeni. Čisto zamolčati jih v »Zbranem delu« ni kazalo, ker nekatera vsebujejo zanimiva, včasih tudi pomembna sporočila. Zato so dopisi, ki imajo za cankaroslovje kakšno vrednost, vključeni v opombe na primernih mestih, včasih v celoti, včasih v povzetku (npr. pisma Vl. Levstika, Vide Jerajeve, raznih prevajalcev s prošnjami, če smejo ta ali oni Cankarjev tekst prevesti).

Komentatorjevo delo kajpak še daleč ni bilo opravljeno s pripravo in razporeditvijo Cankarjevih pisem in pisem njemu. Ostala je še kopica vprašanj, ki so terjala pojasnilo, dopolnilo, razlago. Ker je objava zamišljena izrazito dokumentarno, se komentar načeloma ne spušča v razglabljanje o posameznih Cankarjevih idejnih, umetniških, političnih izjavah. To je področje, ki ga obravnavajo in ga še bodo raziskovalci v posebnih razpravah. Dolžnost urednika je bila dopolniti ali pojasniti čisto konkretna, za današnjega bralca premalo jasna mesta. Pomagati si je bilo treba z drugo sočasno korespondenco, s časopisnimi viri, s spomini, z dognanji dosedanjih raziskovalcev. Večkrat je zadoščalo samo opozoriti na opombe v drugih knjigah »Zbranega dela«, kjer je zlasti temeljito podana geneza Cankarjevih besedil in kjer so citirani vsi omembe vredni odmevi na Cankarjeva dela. Zgodilo se je, kajpak, da je bilo treba povedati tudi kaj več. Tako se je ob pismih Štefki Löffler leta 1907 ponudila priložnost in pokazala dolžnost kolikor se da dokumentarno znova spremljati Cankarjevo dejavnost ob volitvah v državni zbor, ko se je Cankar umetnik izkazal kot nenavadno agilen in uspešen politični delavec. Nekaj več kot suho dejstvo je bilo treba povedati o Cankarjevem zaporu leta 1914, o njegovem bivanju pri vojaki leta 1915, o njegovi bolezni in podobno.

Opombe k pismom so kljub jedrnatosti narasle nad predvideni obseg. Ker so grajene na dosedanjih dogajanjih, večkrat ponavljajo sicer znana dejstva, ker pa upoštevajo tudi nove vire, prinašajo mnoge nove izsledke. Povedati, koliko je tega in onega, presega dolžnosti urednikovega poročila. Seveda ni bilo mogoče razložiti prav vsega. Nerazložljiva ali samo domnevno razložena so ostala zlasti mesta, kjer Cankar govori o svojih snujočih delih kar se da neotipljivo, brez oznake vsebine in brez naslova. Večkrat je šlo za hipne pisateljeve ideje, ki jih ni naprej razpredel, večkrat za zamisli, ki so pozneje dobile povsem drugačno podobo in vsebino. Potemtakem sedanja izdaja Cankarjevih pisem ne more biti idealna in dokončna. Ne samo, da z gotovostjo pričakujemo nova, še neznana pisma, tudi v komentarju bodo bodoča iskanja dala nove razlage, izvirajoče iz novih, do zdaj neopaženih ali nedostopnih virov.